

Отрощенко І. В.

МІСІЯ ДЕМБРЕЛА (1922 рік)

Провінцію Сіньцзян було створено у 1884 році на теренах Джунгарії та Кашгарії. Видатний російський монголіст О. Позднеев у 1893 році писав: “Особливо з часу останнього дунганського повстання (1862–77 роки. – *Прим. авт.*) у межах Чжунгарії та Північно-Західної Монголії ми бачимо надзвичайне посилення тюркського елемента. Округи Ілійський і Тарбагатайський, нещодавно населені чжунгарськими поколіннями калмиків [ойратів], нині майже суцільно зайняті киргизами, сартами та іншими народностями тюрксько-татарської мови, які поширили свої кочів'я і у межі Кобдоського округу в Монголії. Мова цих народностей має бути визнана тепер панівною у цих місцевостях...” [цит. за: Хохлов 2002, 207]. На початку ХХ ст. Алтайський округ із центром у Шара-Суме був виділений зі складу Кобдоського округу (Західна Монголія). Влада Сіньцзяну вважала його складовою частиною провінції, проте Пекін надав особливий статус округу, хоч і передбачав його залежність від Урумчі¹. Отже, у досліджуваний період на теренах провінції проживали уйгури, дунгани, казахи, ойрат-монголи (калмики), киргизи, сібо, таджики, узбеки, маньчжури, даури, татари, китайці та росіяни. Монгольське населення у Сіньцзяні складало 8,7 %. За деякими даними, кількість тамтешніх монголів наприкінці 1920-х років дорівнювала 50 686 осіб. [Аманжол 2008].

За Конституцією Китайської Республіки 1923 р. у провінції Сіньцзян було 8 округів: Урумчійський, Алтайський, Тарбагатайський, Ілійський, Аксуйський, Карашарський, Кашгарський і Хотанський [Моисеев 2005, 314]. На чолі кожного округу (дао) стояв даоїнь. Округи, у свою чергу, ділилися на повіти (41)², які очолювали амбані. Кочове населення управлялося на особливих засадах в залежності від району [Скрин 1930, 12]. Сіньцзян залишався великою мірою незалежним від центрального урядового контролю, його внутрішня та зовнішня політика перебувала в руках провінційних губернаторів. На чолі провінції з 1912 року

¹ Урумчі – адміністративний центр Сіньцзяну.

² За іншими даними, – 43 повіти [див.: Моисеев 2005, 314].

знаходився дубань Ян Цзесінь, який формально підпорядковувався пекінському уряду, проте був відомий “своєю ворожістю Пекінові” [Переписка... 2008, 273]. Його резиденція розташовувалася в Урумчі.

Під час антицінських мусульманських повстань XIX ст. у Джунгарії монголи залишалися вірними маньчжурській династії [Моисеев 2000, 27]. По проголошенні незалежності Монголії (1911) монголи Ілійського краю неодноразово висловлювали свої прагнення приєднатися до новоутвореної Монгольської держави. У свою чергу, Ян Цзесінь намагався перешкодити монголам Джунгарії слідом за Халхою проголосити себе незалежними. Він вміло налаштовував казахів і монголів з півночі провінції одне проти одного, використовуючи наявні серед них протиріччя [Сыроежкин 2003, 107; Millward 2007, 185]. Наслідком цієї політики стало поглиблення традиційної ворожості та змагання за пасовища між обома народами. Дубань почав озброювати казахів, відмовляючи у зброї монголам. Надалі, коли його контроль в області достатньо посилювався, Ян Цзесінь примусив монголів з Алтайських гір рушити на захід, щоб віддалити їх від халхасців. Казахи використали це у власних цілях, розграбувавши Алтайську область [Benson, Svanberg 1998, 62].

По проголошенні незалежності Монголії (1911) монголи Ілійського краю неодноразово висловлювали свої прагнення приєднатися до новоутвореної Монгольської держави. Ось, наприклад, текст телеграми, надісланої правителю Зовнішньої Монголії восени 1912 р.: “Ми, Ілійські монголи, чахари та ольоти, старшини старі та молоді, почувши про Ваше сходження на престол, схилиємося та молимося нашому Високому Світлому ханові. Бажання всіх, щоб вічно займали престол і правили. Хочемо пояснити Вам свої потреби та чекаємо на Ваш шанований наказ”³. Урга намагалася повернути Алтайський округ [див.: Белов 1997, 208–216; Моисеев 2000; Ewing 1980, 115–116]. За деякими даними, у Сіньцзяні здійснювалися неодноразові антикитайські повстання під гаслами об’єднання всіх монгольських племен в єдину державну цілісність. Перше повстання спалахнуло у 1912⁴ році серед ілій-

³ АВПРИ. – Ф. 188. – Оп. 761. – Ед. хр. 351. – Л. 177.

⁴ Інша дата повстання – грудень 1911 року [История Монголии... 2007, 412].

ських монголів на р. Текес, під проводом одного з князів – Сум'я-бейсе. Повстання у тому ж році було придушене китайцями, а його очільник разом із своїми підданими (у складі кількох сотень осіб) був змушений емігрувати до Росії, а звідти переселитися до Зовнішньої Монголії. Емігранти увійшли до складу Тушетуханського аймаку як хошун⁵ Сум'я-гуна. За іншими даними, до Росії князь емігрував дещо раніше – у 1910 р. [XX зууны...].

У 1921 р. хошун Сум'я-бейсе одним з перших приєднався до т. зв. Кяхтинського уряду. Збереглося звернення Сум'я-бейсе до Росії з проханням про покровительство (від 30.01.1921). Судячи з нього, князь був упевнений в тому, що Монгольська народна партія створена задля справи об'єднання та відновлення монгольських народів. Отже, князь вирішив також приєднатися до всемонгольської справи і з населенням свого хошуну в 75 дворів та всім майном тимчасово перейшов на російські терени. Він просив у російських посадовців захисту та покровительства “до вирішення справи монгольських народів” [цит. за: Шинкарев 2006, 2, 38].

Дембрел, брат вищезгаданого Сум'я-бейсе, у 1921 р., зокрема, діяв у складі загону П. Щетінкіна, що воював проти Азіатської дивізії барона Унгерна. Потім Дембрел служив у відділі постачання монгольської армії. Він звернувся до монгольського народного уряду з листом (від 11.01.1922), де живописав важке положення монголів Сіньцзяну, історію їхніх звернень до Зовнішньої Монголії, надії на об'єднання. Дописувач зазначав: “за останні роки серед народів світу стали поширюватися ідеї про самовизначення кожного племені зі збереженням своїх релігійних вчень, і народи повели боротьбу за звільнення від усяких насильств для створення демократичної народної влади. До цього руху примкнув монгольський народ і організував Народний Уряд. Через це всі погляди й сподівання монгольських племен звернені убік цієї держави, вірячи, що подібно рікам, що впадають у море, зіллються в одне ціле монгольські народи... Хоча вони (ілійські монголи. – *Прим. авт.*) мають постійне й нескінченне прагнення з'єднатися із Зовнішньою Монголією, але тільки не мають доброї зброї, необхідної при звільненні з-під китайської влади й не мають можливості в сенсі заступництва, опертися на яку-небудь країну. Мудрі вчені

⁵ Хошун – адміністративна одиниця у складі аймаку.

Зовнішньої Монголії, вдаючись до різних засобів і мудрою політикою, зуміли перебороти підступних гемінів-китайців⁶ і відновити свою державу з Народним Урядом на чолі. Знищивши колишні насильницькі порядки, установили новий спосіб правління, заснований на засадах справедливості й великодушності, причому цей лад має кінцевою метою примирити розрізнені й ворогуючі монгольські племена для створення об'єднаної сильної держави. Ми, Монголи західного Ілійського краю, плакаємо щиру надію, що Зовнішня Монголія й нас не залишить без уваги, зглянеться над нами, візьме під своє заступництво. Доповідаючи про це Уряду, прошу забезпечити мене вказівками, чи можуть розраховувати на милосердя Монгольського Уряду Монголи Ілійського краю, гноблені чужою їм нацією, експлуатовані до крайніх меж, які не знають спокійного життя і мають єдину мету – звільнитися від насильства китайців і під заступництвом Зовнішньої Монголії зажити спокійним життям. Якщо Урядом буде задоволене це клопотання, то видавалося би бажаним відрядити мене з декількома представниками до Ілійського краю, щоб ми могли б увійти в таємні зносини з Ілійськими монголами й, ознайомившись зі станом справ на місці, організувати партію, що могла б зайнятися підготовкою визвольного руху. Якщо ж у цей момент із політичних міркувань не видається можливим відкрито надати монголам сприяння й заступництво, то прошу роз'яснити, чи є інші легальні засоби боротьби”⁷.

Прохання дописувача задовольнили, й навесні⁸ 1922 року він відправився через російську територію до Сіньцзяну (насамперед до ілійських монголів) як представник від ЦК МНП⁹. Дембрел віз із собою листа, адресованого 10 сеймам та окремим округам монголів Сіньцзянської провінції. Йому доручили з'ясувати, чи потерпають ілійські монголи від китайської реакції, якщо так, то дізнатися, чи мають ілійці намір і у який спосіб звільнитися від цього. Дембрел прибув до Верхнього Олетського¹⁰ сейму, де

⁶ Гаміни – солдати китайської республіканської армії.

⁷ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 27. – Л. 10–12.

⁸ За іншими даними, Дембрел вирушив у подорож у серпні 1922 р. [РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 48. – Л. 121а].

⁹ МНП – Монгольська народна партія.

¹⁰ Олети – одна з груп західних монголів.

вручив послання тамтешнім чиновникам. За їхнім спільним рішенням, у кожному сеймі мав відбутися з'їзд задля обговорення поставленого питання. Цей же з'їзд повинен був відправити надійного уповноваженого до крайового центру – Середній Олетський сейм – для відповіді на послання монгольського уряду. Такі повідомлення були послані до сеймів та окремих округів, населених монголами¹¹. На нараді посланець Урги виголосив промову, де, зокрема зазначив: “Головним же завданням нового Народного Уряду є не лише благо пригніченого народу Зовнішньої Монголії, але й звільнення всіх споріднених монгольських племен, однаково пригнічених світовими... імперіалістами, і дарування їм волі, рівності та загального щастя. Хоча завдання уряду такі, але якщо брати-монголи пригнічених провінцій не піднімуться на боротьбу з єдиною волею та думкою, то як же ми можемо звільнитися від реакційного китайського уряду... Основним завданням нашого Монгольського Народного Уряду є звільнення низів споріднених монгольських племен по мірі своїх сил, надання їм права самовизначення, встановлення між ними навіки братських і клятвено союзних відносин із тим, щоб кожна частина (що самовизначилася) була для іншої надійною допомогою та опорою; взагалі ж (наш уряд) за прикладом хижих держав зовсім не має бажань під приводом допомоги пригніченим насильно захопити та управляти ними”¹². Якщо монголи Сіньцзянської провінції не захочуть об'єднатися із Зовнішньою Монголією під спільним управлінням і забажають окремого управління, то таке буде затверджено. “І лише, якщо ми не встановимо на цей момент формальної державної єдності у формі федерації, то тоді не буде жодної гарантії в тому, що нас, у той чи інший момент, не поглине яка-небудь імперіалістично-насильницька іноземна держава; тому буде доцільніше, якщо (ви) ввійдете до всемонгольської держави, як автономна область, що самостійно вирішує свої внутрішні справи і знаходиться з Зовнішньою Монголією у стані братського та клятвеного союзу з тим, щоб, як Зовнішня Монголія, так й Ілійська область могли надавати одне одному, у випадку нападу будь-якої іноземної реакційно-загарбницької держави на одну з союзних сторін, збройну допомогу. У мирний же час сторони не мають

¹¹ РГАСПІ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 27. – Л. 8–9.

¹² РГАСПІ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 194.

втручатися у військово-внутрішні справи, кожна сторона управляється сама по собі – думається, що у такому випадку буде досягнута постійна сила та міцність (цілого)”¹³.

В результаті зазначених заходів і проведених з’їздів було підготовлене спільне Послання уповноважених Середнього Олетського сейму та 10 інших районів Ілійської провінції монгольському уряду. В ньому згадувалися часи великої слави монголів, нестерпні утиски впродовж останніх років китайського правління і зазначалося: “...ми не можемо навіть умістити в молитовну подяку ту обставину, що (Зовнішня Монголія)... простягнула свою руку, спорядивши гінця з посланням, для того, щоб звільнити з-під ярма китайських гвалтівників темні й стражденні маси нашого Ілійського краю. Звідси ясно, що мається на увазі велика ідея об’єднання монгольських поколінь шляхом скріплення розірваних уз і відновлення зруйнованого, тобто відтворення колишньої всемонгольської держави. І тому завданням моменту для всіх монголів є єднання волі й думки для того, щоб зорганізувати одноразовий виступ із метою звільнення від гноблення імперіалістичного китайського уряду та оволодіння волею і правами”¹⁴. Уповноважені просили якнайшвидше надати їм війська (4 тисячі вояків МНА¹⁵) та зброю для боротьби з китайцями. Необхідна кількість зброї й військ була вказана наприкінці послання. Повноважним представником від Ілі, “беручи до уваги чесність і правдивість і популярність у масах”, вони обрали вищезгаданого Сум’ябейсе. Йому ж належало перепідпорядкувати зазначені війська та передати зброю. Наприкінці послання додавалося: “...Ми, Ілійські монголи, прагнемо лише до звільнення від китайського ярма й тому для нас байдуже, якщо (Зовнішня Монголія) приєднає нас до себе або надасть нам автономію”¹⁶. Послання уповноваженого Верхньоолетського сейму Насан-Бато та уповноважених 10 інших районів Ілійської провінції було відправлене радянському урядові. До монгольського уряду надійшло також послання командуючого 6-ма північними прикордонними караулами Верхнього Олетського сейму. Командуючий писав, що з листа, відправленого гінцем

¹³ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 193 об., 194 об.

¹⁴ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 27. – Л. 6.

¹⁵ МНА – Монгольська народна армія.

¹⁶ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 27. – Л. 7.

Дембрелом, він довідався про те, що монгольський уряд, маючи співчуття та милість до ілійських монголів, має намір визволити їх від китайського панування, і зрадів такій обставині, “немов сонячне світло проникло в п'тьму”. З огляду на це він заявив, що готовий з усіма підлеглими йому бійцями вступити до народної партії і виступити, коли завгодно, підготувавши революційний рух у військах і народних масах свого сейму.

Отже, Дембрел, отримавши “писемні волевиявлення на виступ проти китайського уряду” від більшості поважних осіб з числа ілійських та карашарських монголів¹⁷, попрямував знов на радянську територію. Джетисуйський обласний комітет КПТ¹⁸ направив Дембрела, разом із супутниками, до Середньоазійського бюро ЦК РКП. У супровідних паперах (від 25.09.1922) було зазначено, що Дембрел є представником монгольського уряду, який прибув задля встановлення зв'язку з калмицьким населенням Сінцзянського краю: “Він зі своїми товаришами, з дозволу Середньо-Азійського Бюро ЦК РКП, нами був відряджений на кордон (зі збереженням конспірації), де він зв'язався з калмицьким населенням і революційними організаціями Кульджинського¹⁹ району, і тепер, завершивши завдання, доручене Монгольським Урядом, їде у розпорядження Повноважного Представництва Монгольського Уряду в Монголії²⁰. З ним їдуть його товариші: Банзаров (Управілов), Авелай та Церен, а також взятий ним у Кульджинському районі представник калмицького населення Наван. Всі вони через Повно-

¹⁷ В районі Карашару кочували торгути та хошути (хошоути, субетнічна група у складі монголів). Торгути займали простір у півніжжя гір та літні пасовиська у самому серці Тянь-Шаню (проживають вони там і сьогодні [Raszka 1998, 397]). Взимку кочівники спускалися з високогірних пасовиськ і оселялися в степу у півніжжя гір. Торгути традиційно підкорялися хану, який мешкав у містечку Хотон-сумбул, а у досліджуваний період – тойн-ламі, дядькові молодого хана. Хошути населяли район біля озера Баграш-кель, на південний схід від Карашара, і гірські області поблизу селища Ушактал. Правила ними потомственні князі. Торгути та хошути розводили величезні стада коней, верблюдів та рогатої худоби [Рерих 1994, 91–92].

¹⁸ КПТ – Комуністична партія Туркестану.

¹⁹ Кульджа (Інін) – центр Ілійського краю (округу); нині – Ілі-Казахського автономного округу.

²⁰ Мабуть, тут помилка, а малося на увазі “в Москві”.

важне Представництво Монголії в Москві мають направитися до Монголії. Внаслідок того, що вони мають певне завдання, підготувати виступ калмицького (монгольського) населення, і в цьому відношенні ними досягнуті відповідні результати у підготовчій роботі, то місцеве, пригнічене китайським деспотизмом та свавіллям, Уйгурське населення (таранчі, дунгани і кашгарці) також вирішили діяти спільно з калмиками і для з'ясування цього питання в Центральних партійних органах, відрядити своїх представників”²¹. Отже, нібито справджувалося припущення М. Пржевальського, що однакове прагнення до звільнення з-під важкого китайського гніту зблизило б номадів із дунганами, й обидва ці народи, хоча й зовсім чужі одне одному за вірою та характером, могли поруч йти до досягнення однієї мети [Пржевальский 2008, 625].

Збереглися два різних переліки представників, які вирушили з Дембрелом до Москви²². Дехто з них дійсно народився на теренах Сінцзяну, проте доля більшості була пов'язана з російським Туркестаном. Справа в тому, що у Туркестані в роки революції налічувалося близько 280 тис. вихідців із Китаю (уйгурів, дунган, ханців та ін.) [Моисеев 2005, 319]. Найпомітніші постаті серед “уйгурських” супутників Дембрела – чекіст-уйгур М. Ходжам'яров та “дунганський” козак М. Масанчі. М. Ходжам'яров, агент ВНК²³, убив отамана О. Дутова на його квартирі в Суйдунській фортеці (Ілійський округ) 6 лютого 1921 року. М. Масанчі під час громадянської війни воював на боці більшовиків, а наприкінці 1920 року під його проводом був організований Туркестанський дунганський кавалерійський полк. У березні 1922 року він був призначений начальником Джетисуйського обласного адміністративного управління (того самого, що контактувало з Дембрелом). Отже, вони виїхали до Ташкента за свої кошти, причому вищезгаданий Джетисуйський обласний комітет просив забезпечити їх коштами до Москви за рахунок Повноважного представництва монгольського уряду та Виконкому Комінтерну.

По прибутті до Москви уйгурським представникам заявили, що їхня поїздка до Урги є небажаною. Як потім відзначав

²¹ РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. хр. 16. – Л. 24–24 об.

²² РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. хр. 16. – Л. 24 об.; Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 195 об.

²³ ВНК – Всеросійська надзвичайна комісія.

Е.-Д. Рінчино²⁴, радник монгольського уряду та голова Військової ради Монголії, який лобював приєднання до Халхи сіньцзянських монголів упродовж кількох наступних років, ця заява була зроблена без відома Урги. Отже, глава Уйгурської місії відкликав представників, які мали їхати до Монголії. Разом із тим, він заявив Дембрелу та його супутникам: “Ніколи ні в чому не має бути непорозумінь між нами і ми не повинні залишати велику справу і боротися за її здійснення. І крім того, якщо коли-небудь дійде до здійснення цієї справи – знайте, наш уйгурський народ буде завжди готовий до боротьби. Якщо потрібні будуть представники від уйгурів – телеграфуйте, ми пошлемо їх”²⁵.

Врешті-решт, Дембрел повернувся до Урги. Маючи на руках зібрані ним звернення, монгольські урядовці звернулися за порадом до Москви наприкінці 1922 року. 20 грудня 1922 року вони повідомили НКЗС, що впродовж весни-літа цього року мала місце особлива делегація до Сіньцзяну, яка заручилася офіційними документами готовності повстати одинадцятьма сеймами місцевих монголів, встановила зв’язок із революційними організаціями тамтешніх мусульман²⁶. Йшлося навіть про повстання навесні 1923 року, до якого готувалися Урга та ілійські монголи (вочевидь, воно не відбулося з-за позиції СРСР та нестачі зброї). Цікаво, що дубань Ян Цзесін у телеграмі від 10 лютого 1923 року на ім’я Тарбагатайського та Алтайського даоїнів зазначав: “Мною отримана доповідь від таємного агента про те, що Зовнішня Монголія переживає якийсь рух. Останнім часом до Кобдоського району прибуло багато військ. Необхідно вжити оборонних заходів на випадок можливого наступу монголів із Кобдо. Вживіть заходів

²⁴ Е.-Д. Рінчино – бурятський співробітник секції східних народів Сибірського бюро ЦК РКП(б), який уже у вересні 1921 р. став головою Військової ради, потім членом Президії ЦК МНП, членом Президії уряду Монголії.

²⁵ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 195 об.

²⁶ Кілька років по тому Е.-Д. Рінчино писав: “... На теперішній момент революційно-національна самосвідомість різних племінних мас китайського Туркестану настільки розвинулася, що нашому представнику т. Д. нічого не вартувало у 1922 році об’єднати монголів і мусульман для спільної боротьби з системою дудзюнів і китайським пригніченням. Отже, революційна робота у Сінь-Цзяні має надзвичайно сприятливі умови” [Элбек-Доржи Ринчино... 1998, 126].

щодо правильної організації охорони російсько-монгольського кордону. Розкидайте кавалерійські частини з розрахунку не менше 20 осіб на кожен пост. Регулярно, по неділях, доповідати про своє спостереження на кордоні й, в особливих випадках, негайно доповідати про все”²⁷. Разом із тим, за зібраними комінтернівцями даними, сіньцзянські монголи планували повстання на квітень-травень 1923 року. Воно мало відбутися наступним чином: спочатку війська монгольського народного уряду повинні були розпочати одночасні наступи на Гучен та Урумчі з боку Кобдоського округу та Дзасакту-ханського аймака, а у цей час місцеві монголи та киргизи під проводом автономістсько-налаштованих елементів і груп мали здійснити у тилу, насамперед у містах, антикитайські повстання²⁸.

1923 року ЦК МНП спільно з Комінтерном відрядили своїх представників до Сіньцзяну. Проте своїм попутникам радянська сторона не вельми довіряла. Отже, навколо ймовірних заколотів серед сіньцзянських монголів розгорнулася цілком детективна історія. 25 вересня 1923 року комінтернівець С. Нацов прибув разом із Дембрелом та вищезгаданим Наваном до Ташкента. Там представник Комінтерну домовився із завідувачем Відділом Середнього Сходу НКЗС В. Цукерманом, як повернути ініціативного монгола назад до Урги, щоб запобігти будь-яким авантюристичним махінаціям з його боку. Вони домовилися представити монголів Цукерману, а вже той буде інформувати гостей про становище у Сіньцзянській провінції й мимохідь виразить сумнів, мовляв, із таємних джерел випливає, що китайській владі вже відомі майбутні виступи сіньцзянських монголів і ім'я Дембрела фігурує, і тому китайці посилено стежать за його появою серед монголів Ілійського краю. Так все і відбулося. Нацов переконав Дембрела, що всьому виною зрадиство тих ургинських чиновників, яким був відомий їхній план, і порадив по прибутті до Монголії підготувати з цього приводу таємну доповідь до ЦК МНП. Отже, Дембрел виїхав до Урги наприкінці вересня²⁹.

21 листопада 1923 року С. Нацов прибув до Кульджи. Він доповідав: “У результаті кількарізних конспіративних зустрі-

²⁷ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 48. – Л. 83.

²⁸ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 48. – Л. 122.

²⁹ РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 48. – Л. 74–78.

чей і бесід, керівники, як тюрко-мусульманських підпільних організацій, так і монгольських автономістів, усі інструктовані в дусі Ваших завдань – внутрішньо-організаційної й виховної роботи й не допущенні будь-яких авантюристичних виступів. І багато хто з них схвалили цю лінію. Тому сподіваюся, що на якийсь час остаточно відвернена можливість усякої авантюри із будь-якого боку. Тепер, сподіваюся, що Ви нічого не будете мати проти мого повернення із Західного Китаю, тому що, з одного боку, – Ваше завдання – інформація про національно-революційний рух Сінцзяну й недопущення будь-яких авантюристичних виступів із боку панмонгольські налаштованих елементів, благополучно виконане. ...Панмонголістам відправляю один екземпляр своєї доповіді, але без висновку”³⁰. У висновку йшлося про наступне. С. Нацов вважав, що перед національно-революційним рухом Сінцзяну стоїть обов’язкове завдання щонайперше зв’язатися з китайським комуністичним рухом, оскільки, мовляв, лише спільними зусиллями робітників Китаю й трудящих мас Сінцзяну можливе повалення середньовіччя й напівазіатських форм капіталізму. Отже, висувалася необхідність скликання конспіративного з’їзду всіх підпільно-революційних організацій і груп Сінцзяну, на якому слід об’єднати всі ті численні, розрізнені угруповання в єдину народно-революційну партію, що вела б свою політику в щільному контакті, як з національно-визвольним, так і комуністичним рухом Китаю³¹.

Судячи з усього, комінтернівці вважали цілком ймовірним виступ сінцзянських монголів і намагалися йому запобігти. З переговорів Дембрела з ілійськими монголами, можна з’ясувати спільні риси майбутнього державного утворення. Так, йшлося про монгольську федерацію з широкими правами для її суб’єктів, зокрема, “у мирний же час сторони не мають втручатися у військово-внутрішні справи, кожна сторона управляється сама по собі”. На час же небезпеки передбачалася військова підтримка кожної зі сторін. Мабуть, такі пропозиції Дембрела пояснюються настановами Рінчино. Так, у 1923 р. Е.-Д. Рінчино, перебуваючи в Москві, поставив перед НКЗС та Комінтерном від

³⁰ РГАСПІ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 48. – Л. 129.

³¹ РГАСПІ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 48. – Л. 125.

імені МНП та монгольського уряду питання щодо революційної роботи у Китайському Туркестані. У своїх тезах він підкреслював необхідність ведення такої роботи під прапором партії гоміндан та всекитайськими гаслами. МНП мала закликати народні маси Ілійського та Тарбагатайського округів до збройної боротьби з китайцями за звільнення та об'єднання всіх монгольських племен в одне державне ціле на засадах автономії чи федерації окремих областей і племен³². Не виключали монгольську федерацію й радянські посадовці.

Після 1923 року Москва нібито пригальмувала процес створення революційної організації в Сінцзяні. Відповідно до представлені за підсумками переговорів доповіді дипломатичної місії, що на початку 1920-х років вела переговори з головою адміністрації Кашгару, повстання “викликати легко”, маючи на увазі “особливо ісламістів”, однак “наскільки легко викликати збурення, настільки ж важко буде спрямувати соціально-політичну стихію у відповідне русло”; “не треба бути пророком, щоб передбачити, що національно-революційний удар пантюркістів обрушиться не лише на китайців, а й на нас” [цит. за: Ахметшин 2003, 237–238]. Відіграли свою роль і сподівання на китайський революційний рух, що йому слід все підпорядкувати. Разом із тим інтерес монгольських урядовців до роботи у Сінцзяні не зник, проте набув дещо інших форм. Якщо у 1922–1923 роках мали місце таємні делегації спільно з представниками Комінтерну, то надалі, за відсутності підтримки з радянського боку, вони змінилися прихованою агітацією мандрівних лам (з аналогічними закликами) на теренах Сінцзяну.

Здається доречним сказати ще кілька слів про героїв даного сюжету. Дембрел став жертвою репресій у другій половині 1930-х років. Наскільки зрозуміло, його звинуватили у намірі створити автономну алтайську державу у межах Джунгарського ханства. До складу цієї держави повинні були увійти: частина Сінцзяну, Західна Монголія, радянський Алтай і Тува. Ця держава мала долучитися до союзу японофільських держав, створених з Маньчжурії, Зовнішньої та Внутрішньої Монголії, Сінцзяну та Тибету [Шинкарев 2006, 2, 167]. Були репресовані й всі “уйгур-

³² РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 4 об.

ські” супутники Дембрела по місії 1922 року³³ – М. Ходжам’яров, М. Масанчі та ін. Не минула лиха доля й протилежну сторону. Так, у Сінцзяні 1923 року безпосередній провідник комінтернівських інтриг С. Нацов (Шойжелов) був заарештований 16 серпня 1938 року. Його, зокрема, звинуватили в участі у підготовці державного перевороту в МНР шляхом збройного повстання, з метою відновлення буржуазно-феодалної держави під протекторатом Японії та розриву дружніх відносин з СРСР. Мовляв, у 1930 році Нацов увійшов до керівного складу панмонгольської організації й здійснював зв’язок із троцькістською організацією³⁴. С. Нацов загинув у березні 1943 р.; реабілітований у серпні 1957 року. В. Цукермана, завідувача 1-го Східного відділу НКЗС, арештували 17 травня 1937 р. Його звинуватили у шпигунстві та розстріляли 22 серпня 1937 р. Реабілітований В. Цукерман 9 травня 1957 р.

ЛІТЕРАТУРА

АВПРИ. – Архив внешней политики Российской империи. Ф. 188 “Миссия в Пекине”. Оп. 761. Ед. хр. 351.

Ахметшин Н. Х. Тайны великой пустыни. Миражи Такла-Макан. Москва, 2003.

Аманжол И. Сынцзян или Восточный Туркестан: корни мусульманского сепаратизма // **Inca Group “War and Peace”.** 01.05.2008. – <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/22706/>

Белов Е. А. Россия и Китай в начале XX века. Русско-китайские противоречия в 1911–1915 гг. Москва, 1997.

XX зууны Монгол угсаатны түүх (Монгольська етнічна історія XX ст.) / **Монголпедиа. Монголын тухай нэвтэрхий толь.** – <http://wiki.ecm-outsourcing.com/index.php?title>

История Монголии. XX век. Москва, 2007.

Моисеев В. А. О некоторых причинах и последствиях политики невмешательства России в ход восстаний в Сынцзяне в 1864–

³³ Береться до уваги, насамперед, перелік супутників Дембрела, наданий Джетисуйським обкомом КПТ [РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 152. – Ед. хр. 16. – Л. 24 об.], і М. Масанчі, згаданий у доповіді Дембрела про його поїздку до Ілійського краю [РГАСПИ. – Ф. 514. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 195 об.].

³⁴ “Сталинские списки” // Международное общество “Мемориал”. – <http://stalin.memo.ru/names/index.htm>

1866 г. // **Третьи Востоковедческие чтения памяти С. Г. Лившица**. Материалы III региональной научно-практической конференции. 24 октября 2000. Барнаул, 2000.

Моисеев В. А. Гражданская война в Туркестане и позиция китайских властей Синьцзяна // **Современное историческое сибиреведение XVII – начала XX вв.** Барнаул, 2005.

Переписка И. В. Сталина и Г. В. Чичерина с полпредом СССР в Китае Л. М. Караханом: Документы, август 1923 г. – 1926 г. / Составитель, ответственный редактор-подготовитель, автор предисловия А. И. Картунова. Москва, 2008.

Пржевальский Н. М. Путешествие в Уссурийском крае. Монголия и страна тангутов. Москва, 2008.

Рерих Ю. Н. По тропам Срединной Азии. Самара, 1994.

РГАСПИ. – Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 495. Оп. 152. Ед. хр. 16; Ф. 514. Оп. 1. Ед. хр. 20, 27, 48.

Скрин А. **Китайский Туркестан**. Москва, Ленинград, 1930.

“Сталинские списки” // **Международное общество “Мемориал”**. – <http://stalin.memo.ru/names/index.htm>

Сыроежкин К. Л. **Мифы и реальность этнического сепаратизма в Китае и безопасность Центральной Азии**. Алматы, 2003.

Хохлов А. Н. А. М. Позднеев в Монголии и Китае в 1892–1893 гг. // **Россия и Монголия в свете диалога евразийских цивилизаций**. Москва, 2002.

Шинкарев Л. И. **Цеденбал и его время**. Москва, 2006. Т. 2: Документы. Письма. Воспоминания.

Элбек-Доржи Ринчино о Монголии. Избранные труды. Улан-Удэ, 1998.

Benson, Linda, Svanberg, Ingvar. **China’s Last Nomads. The History and Culture of China’s Kazaks**. New York – London, 1998.

Ewing, Thomas E. **Between the Hammer and the Anvil? Chinese and Russian Policies in Outer Mongolia, 1911–1921**. Bloomington, 1980.

Millward, James A. **Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang**. New York, 2007.

Raczka, Witt. Xinjiang and its Central Asian borderlands // **Central Asian Survey**. 1998. Vol. 17, № 3.